

James Mace Ward

JOZEF TISO

KŇAZ, POLITIK, KOLABORANT

JOZEF TISO

JOZEF TISO

KŇAZ, POLITIK,
KOLABORANT

James Mace Ward

sloart

Copyright © 2013 by Cornell University
Slovak edition © Vydavateľstvo SLOVART, spol. s r. o., Bratislava 2018
Translation © Dezider Kamhal 2018

Z anglického originálu diela Jamesa M. Warda:
Priest, Politician, Collaborator. Jozef Tiso and the Making of Fascist Slovakia,
ktoré vyšlo vo vydavateľstve Cornell University Press,
preložil Dezider Kamhal.

Autorizáciu slovenského vydania diela sprostredkovala agentúra GRAAL
Agencja Literacka.

Vydalo Vydavateľstvo SLOVART, spol. s r. o., v Bratislave roku 2018.

Zodpovedný redaktor Jaroslav Hochel

Editorka Zita Ročkárová

Zalomenie Alias Press, s. r. o., Bratislava

Tlač FINIDR, s. r. o., Český Těšín

Cena uvedená na obálke knihy je nezáväzným
odporúčaním pre konečných predajcov.

Všetky práva vyhradené. Žiadna časť tejto publikácie nesmie byť
nijakou formou reprodukováaná, kopírovaná alebo rozmnožovaná
bez predchádzajúceho písomného súhlasu vydavateľa.

ISBN 978-80-556-1159-4

10 9 8 7 6 5 4 3 2 1

www.slovalt.sk

Martine

Nič také ako štát neexistuje
a nikto neexistuje sám.

...

Musíme jeden druhého milovať alebo umrieť.

– W. H. Auden, *1. september 1939*

Obsah

Predhovor	9
Úvod	13
1. „Za Boha a našu vlasť“, 1887 – 1918	25
2. Osobná národná a politická premena, 1918 – 1919	56
3. „Za Boha a za národ“, 1919 – 1925	84
4. Zlyhanie aktivizmu, 1925 – 1933	112
5. Vábenie sveta, 1933 – 1938	157
6. Stáť si za pravdou, 1938 – 1939	191
7. Sväté presvedčenia, 1939 – 1944	237
8. Vopred prehraté boje, 1944 – 2011	286
Záver. Tříňová koruna	328
Poznámka k prameňom	335
Skratky	339
Poznámky	344
Edičná poznámka	412
Register	413

Predhovor

O Jozefovi Tisovi som sa prvý raz dopočul na jeseň roku 1992, keď som ako dobrovoľník vyučoval angličtinu v Česko-Slovensku. S príchodom Nového roka, keď sa krajina rozdelila na Českú a Slovenskú republiku, som dostal nápad napísať túto biografiu. Nasledujúcich päť rokov som však pokračoval vo vyučovaní angličtiny na Slovensku, v Česku a Thajsku a až do roku 1998 som sa týmto projektom vážne nezaoberal. Keďže som to chcel spraviť čo najlepšie, krátko nato som sa začal vzdelávať ako historik.

V deväťdesiatych rokoch minulého storočia bol Tiso predmetom vehementnej snahy o rehabilitáciu, ako aj symbolom všetkého zdanlivo zlého na postkomunistickom Slovensku: nacionalizmu, autoritárstva, xenofóbie, bigotnosti a neofašizmu. Boli to roky najrozsiahlejšej spoločenskej debaty o Tisovi, diskusií, ktoré sa vyznačovali zmätkami a ukričanosťou. To, čo ste si o ňom mysleli, veľa vypovedalo o tom, akým smerom by sa podľa vás mala krajina uberať a ako vnímate seba samého ako človeka. Čo ste o ňom vedeli, záviselo od toho, z ktorej strany mimoriadne polarizovanej literatúry ste čerpali informácie.

Prácu na tejto knihe som začal sledovaním tejto diskusie a triedením protichodných tvrdení o Tisovi. Neskôr som od toho upustil. Samozrejme, stále som bol odhodlaný podať čo najpresnejší výklad Tisovho života. Vyvracanie mýtov, omylov a dezinterpretácií ma však vzdalovalo od úlohy Tisovi porozumieť. Okrem toho som chcel osloviť širšie publikum, než by dovoľoval môj počiatočný prístup. Aj keď moja dizertačná práca neťažila z výhody revízií, ako sa dialo v prípade tejto knihy, čitatelia, ktorých zaujíma slovenská diskusia a otázky týkajúce sa prameňov, môžu nahliadnuť do tejto skoršej práce.

Projekt ako tento sa nedá dokončiť bez pocitu obrovského dlhu voči všetkým, ktorí boli takí láskaví a venovali mi svoj čas, odborné znalosti a podporu. Aby som čitateľov ušetril od ich siahodlhého vymenúvania, uvediem len stručné poďakovanie. Dostalo sa mi podpory viacerých veľkorysých grantov: štipendia na rakúske a stredoeurópske štúdiá od Fóra o súčasnej Európe na Stanfordskej univerzite;

dizertačného štipendia od Nadácie Andrewa W. Mellona; štipendia od Nadácie Charlesa H. Revsona na pobyt v Centre pokročilých štúdií holokaustu Múzea holokaustu Spojených štátov; Fulbrightovho-Haysovho štipendia na zahraničný výskum pre doktorskú dizertáciu a grantu na individuálny pokročilý výskum Výboru pre medzinárodný výskum a výmeny (IREX).¹ Pôsobenie na fakultách Stanfordskej univerzity, na Queen's University v Belfaste a na DePauwovej univerzite v Greencastli bolo pre mňa takisto veľkým prínosom. Ešte väčší dlh za poskytnutú podporu pociťujem voči učiteľom, kolegom, duchovným, priateľom a rodine. Dúfam, že každý z vás vie, ako som vám úprimne vďačný a ako veľmi si to cením. Tu sa však obmedzím len na vymenovanie niekoľkých jednotlivcov, ktorí k tomuto projektu prispeli mimoriadnou mierou: Norman M. Naimark, James J. Sheehan a Amir Weiner (všetci traja zo Stanfordskej univerzity), James R. Felak (z Washingtonskej univerzity), István Deák (z Kolumbijskej univerzity), Emily Greble (zo City College of New York), Ivan Kamenec (zo Slovenskej akadémie vied), Peter Magura (zo Slovenského národného archívu) a John Ackerman (z vydavateľstva Cornell University Press). A napokon, najväčšia vďaka patrí mojej manželke Martine Podsklanovej. Okrem mňa nikto nevenoval tejto knihe viac času a nepracoval na nej viac ako ona.

Každý predhovor diela o strednej Európe musí obsahovať poznámku o názvosloví. Tento región spornými miestami priam prekypuje. Na začiatku 20. storočia boli mestá i obce známe pod viacerými menami. Uprednostniť jedno, napríklad Bratislava, pred ostatnými, napríklad Pozsony, znamená dať prednosť slovenskému nacionalizmu pred maďarským. Používať oba názvy (alebo viacero – Pressburg, Prešporok, Wilsonovo mesto) znamená zbytočne zahliť vlastný text alebo zmiasť čitateľa. Elegantné riešenie tejto dilemy zatiaľ nenašiel žiadny autor. Moje vlastné, nevelmi elegantné riešenie spočíva v tom, že pokiaľ ide o obdobie do roku 1918, používam najprv oficiálny maďarský názov mesta alebo teritória. Dúfam, že spornú povahu týchto miest objasňuje to, že ich názvy (ako aj meno hlavnej postavy tejto knihy) sa menili spolu s geopolitickým prostredím. Podobne som uprednostnil termíny ako historické krajiny (Čechy, Morava a Sliezsko), aby som sa vyhol etnizovaniu území. Rozhodol som sa väčšinou prekladať názvy organizácií a pôvodné uvádzam v poznámkach. Výnimku tvorili prípady, keď som mal pocit, že čitatelia sa nestratia a budú bez problémov rozumieť a navyše budú mať úžitok z toho, že si pripomenú stratený mnohojazyčný svet.

Podobné dilemy ako pri miestnych názvoch sa objavili aj pri terminológii súvisiacej s pochopením Tisovej etnopolitickej identity pred rokom 1918. Ak Tisa nazveme iba Slovákom, ignorujeme tým, ako

pohodlne a úspešne pôsobil v maďarskej kultúre. Ak Maďarom, zabúdame na jeho slovenské korene a snahy v období do roku 1918 zostať činný aj v tejto kultúre. Tisovi súčasníci ho najčastejšie pokladali za *Magyara*. Toto maďarské slovo v dobovom význame nerozlišovalo národnosť, ale ním označené osoby boli lojálne voči štátu a uznávali nadradenosť maďarskej kultúry. Jednotlivcom, ktorí sa tak nesprávali, sa dostalo iných pomenovaní. Slovenskí nacionalisti boli napríklad hanlivo označovaní za panslávvov a Tiso sa od nich cielene dištancoval. Na znak odporu proti asimilačnému označeniu *Magyar* uprednostňovali panslávi termín Uhor, ktorým sa síce nerozlišovala národnosť, ale odmietala sa dominancia maďarskej kultúry. Sám Tiso sa v období do roku 1918 vyhýbal vyjadreniam o svojej etnopolitickej identite. V jednom výnimočnom prípade, keď to urobil, sa opísal ako *magyarországi pap* (kňaz z Uhorska). Počas svojho výskumu som sa ani raz nestretol s tým, že by sa vo svojich textoch do roku 1918 označil za Slováka, Maďara, *Magyara*, pansláva či Uhra. Termín, ktorý v konečnom dôsledku považujem za najvýstižnejší na zachytenie Tisovej ranej etnopolitickej identity, je *Magyar*. Ostatné označenia skresľujú chápanie Tisa pred roku 1918 tým, že mu pripisujú charakteristiky, ktoré v tom čase nemal. Takýto prístup je ahistorický. Aby som mohol čo najpresnejšie opísať Tisovu cestu od národnej ľahostajnosti k slovenskému nacionalizmu, požiadal som vydavateľa o zachovanie termínu *Magyar* v prvej kapitole slovenského vydania. Takisto som požiadal, aby Tisove rané texty neboli modernizované ani opravené, s výnimkou zjavných typografických chýb (viac pozri v edičnej poznámke). Mojm cieľom bolo zobrazit' čo najvernejšie vytváranie a pretváranie Tisovej identity popri vytváraní a pretváraní politických a kultúrnych kontextov, v ktorých sa jeho transformácia uskutočnila.

Záverom žiadam čitateľov o láskavosť, aby moje používanie výrazov nacionalizmus či nacionalista nechápali urážlivo. Tieto termíny nepovažujem za a priori negatívne alebo pozitívne. Nacionalista je jednoducho niekto, kto rozumie svetu ako rozdelenému na národy, ktorým je vlastná suverenita a maximálna lojalita ich členov. Termíny ako národovec slúžia na morálne hodnotenie nacionalizmu, t. j. na rozlíšenie medzi jeho dobrými a zlými formami. Takéto používanie zahmlieva a patologizuje nacionalistické myslenie namiesto toho, aby odhaľovalo, že sa v spoločnosti a politike bežne a často považuje za samozrejmé. Preto vo všeobecnosti pripisujem označenie nacionalista tomu, kto sa takýmito myšlienkami riadi bez ohľadu na to, či nimi sleduje dobré, alebo zlé ciele.

Úvod

Pýchou slovenskej Bytče je jej kaštieľ. Túto nádhernú ukážku talianskej renesancie v Uhorskom kráľovstve dal v 16. storočí postaviť Franciscus Thurzo, niekdajší katolícky biskup, ktorý konvertoval na luteránstvo. Thurzova rodina využívala vtedajšiu pevnosť ako sídlo, z ktorého dohliadala na svoje rozsiahle majetky vo Felvidéku či v Hornom Uhorsku, ako sa vtedy nazývalo územie Slovenska. V súčasnosti je kaštieľ národnou kultúrnou pamiatkou a sídli v ňom jeden zo štátnych archívov. Cesta do hlavnej čítárne sa začína pri impozantnej vstupnej bráne a cez arkádové nádvorie pokračuje ošúchaným schodištom na prvé poschodie. Steny zdobia nástenné maľby zobrazujúce vojnových hrdinov a morálne posolstvá malieb podporujú nápisy v latinčine. Ani jeden zo školákov, ktorí si kaštieľ prehliadali v jesenný deň roku 2004, keď som ho navštívil, s najväčšou pravdepodobnosťou nevedel po latincky, domnievam sa však, že pre niektorých z nich prehliadka kaštieľa predsa len plnila dôležitú mravoučnú úlohu. V slovenskej historiografii sa Franciscus Thurzo nazýva František Thurzo alebo Turzo a pokladá sa za uhorského magnáta slovenského pôvodu, dokonca za raného slovenského národovca. Pre svojich slovenských obdivovateľov je symbolom nezdolnosti ich kultúry tvárou v tvár maďarským snahám asimilovať ju. Maďarská historiografia si Francisca Thurza, naopak, privlastňuje ako Thurzó Ferenc a považuje ho za *Magyara*. Toto dobové označenie nerozlišovalo medzi Maďarmi a Slovanmi, ale v súčasnosti sa zväčša používa v zmysle Maďar.

Na druhej strane ulice oproti bytčianskemu kaštieľu sa naskytá škarredý pohľad na polorozpadnutú synagógu. V osemdesiatych rokoch 19. storočia ju dal postaviť nemecky hovoriaci židovský zakladateľ miestneho pivovaru barón Popper. V deň mojej návštevy sa pred vchodom zavretého chrámu tiesnili zaparkované autá a novinový stánok. Schátranosť budovy bila do očí, najmä v porovnaní so susednou, oveľa staršou budovou. Z fasády synagógy opadali veľké kusy omietky, veľa okien bolo rozbitých a na streche sa zakorenil stromček. Keď som potkýnajúc sa prechádzal cez zarastený pozemok, na zadnej stene som

objavil vyrytú svastiku a drobným písmom vyrytý nápis „*Juden raus*“. Napriek dlhým rokom zanedbávania až znesväcovania synagógy ju predstavitelia mesta označujú za súčasť miestneho dedičstva. Na internetových stránkach mesta sa synagóga uvádza medzi kultúrnymi pamiatkami na štvrtom mieste, po kostoloch, no pred námestím.¹

Židovská obec, ktorej členovia sem chodievali na bohoslužby, v politickom priestore vystavenom hlbokej zmene prekvitala aj upadala. V roku 1890, keď bolo územie súčasťou Uhorského kráľovstva a mesto sa volalo Nagybittse, bolo spomedzi 2 885 obyvateľov 535 Židov. V roku 1921 patrilo územie demokratickému Československu, mesto sa volalo Veľká Bytča a žilo tu 486 Židov. V roku 1940 vo fašistickej Slovenskej republike žilo v okrese Veľká Bytča 413 Židov. V roku 1950 v znovuzriadenom komunistickom Československu mal okres Bytča 24 Židov. V roku 2001 v novej demokratickej Slovenskej republike žili v okrese dvaja Židia.²

Na opačnom konci mesta ako bytčianska synagóga sa nachádzalo ďalšie významné miesto v živote židovskej obce – starý cintorín. Historické fotografie zachytávajú pohľad na skromné, ale pôvabné pohrebisko. V roku 1979 ho uzavreli, pozostatky premiestnili a na vyčistenom pozemku postavili obytné domy. Tieto prefabrikované sídliská potvrdzovali komunistickú oddanosť sociálnej spravodlivosti – víziu cenovo dostupného, pohodlného a funkčného bývania pre masy. Podľa západných kritérií boli byty stiesnené, uniformné a lacné. Dostali prezývku „králikárne“ a už v sedemdesiatych rokoch boli symbolom neúspechu režimu. Po páde komunizmu v Československu v roku 1989 financoval jeden z potomkov bytčianskych Židov postavenie pomníka uprostred sídliska. Na pomníku v tvare rovnoramenného trojuholníka z leštených žulových dosiek sú nápisy v slovenčine, angličtine a hebrejčine. V slovenskom nápise je aj táto veta: „Nech je tento pomník aj pamiatkou na duše mučeníkov zo židovskej obce v Bytči, ktorí boli deportovaní do táborov smrti v rokoch 1942 – 1944 a nemohli byť pochovaní podľa židovských obradov.“

Ludia, ktorí dnes prechádzajú okolo pomníka, sú väčšinou katolíci. Tí tvoria vyše 90 % obyvateľstva okresu.³ Ich hlavným svätostánkom je Kostol Všetkých svätých, postavený takisto v 16. storočí, ale nebudí taký impozantný dojem ako kaštieľ. Má však výhodnú polohu. Kaštieľ stojí na okraji Bytče, kým kostol označuje stred mesta: priestor vymedzený riekou, námestím a radnicou. Keď sa v nedelňé ráno z vysokej kostolnej veže rozozvučia zvony, je ľahké uveriť, že celé mesto je a vždy bolo katolícke a slovenské. Pre oddaných slovenských katolíkov takéto chvíle opätovne potvrdzujú stálosť náboženských a národných hodnôt napriek dlhým desaťročiam prenasledovania, útlaku a nepriazne. Ide o vzťahujúcu sa a sebauspokojujú predstavu o viere,

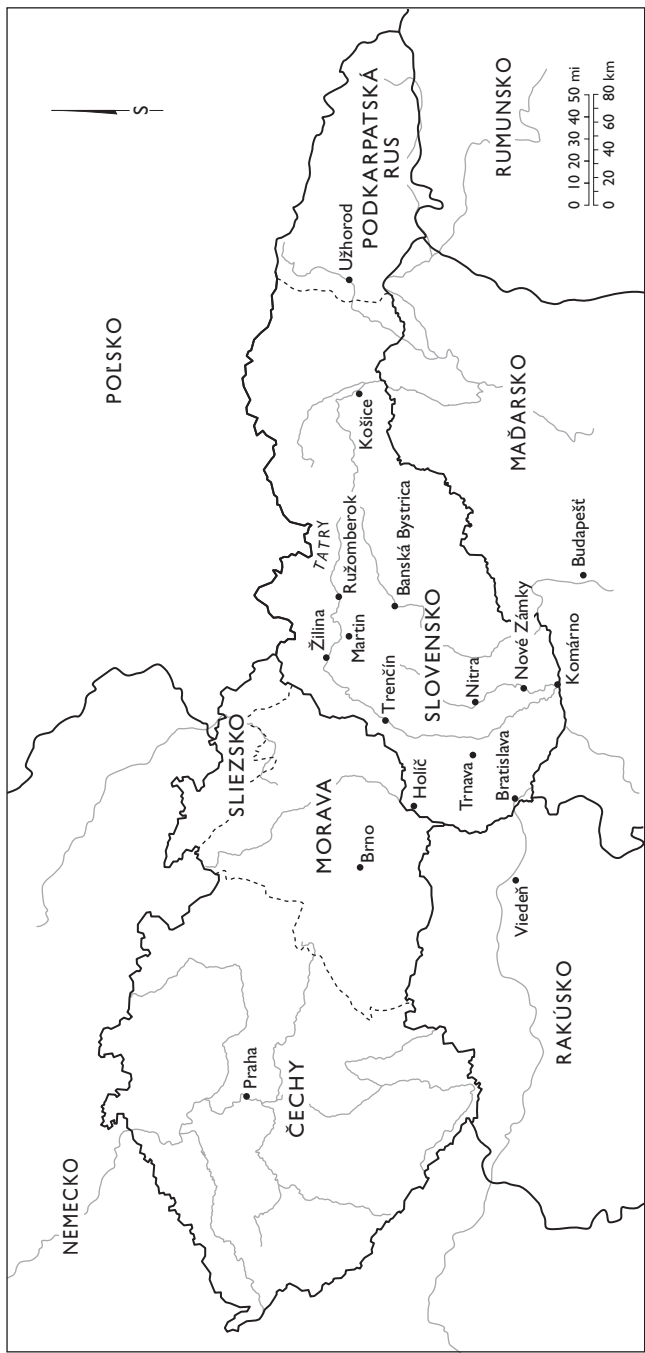
ktorú posilnili predovšetkým návštevy charizmatického slovanského pápeža Jána Pavla II. na Slovensku.

Neďaleko radnice sa nachádza rodný dom Jozefa Tisa. Je to nízka budova, typická pre rodinné domy v tejto oblasti, s červenou škridlovou strechou, so svetlofialovými stenami a s bielym lemovaním. Kovová dvojkridlová brána, dostatočne široká aj pre automobil, vedie na dvor, ktorý rozdeľuje dom na dve časti. V deväťdesiatych rokoch 20. storočia slovenskí nacionalisti prerobili obydlie na múzeum venované životu Jozefa Tisa, rímskokatolíckeho kňaza, teológa a prezidenta Slovenskej republiky v rokoch 1939 až 1945. Pamätník zatiaľ nie je veľmi úspešný. Webové stránky mesta sa pozorne vyhýbajú zmienke o ňom či o Tisovi, aj keď je najznámejším bytčianskym rodákom.⁴ Na vonkajšej strane domu je umiestnená pamätná tabuľa s basreliéfom Jozefa Tisa, jeho široká tvár je zobrazená z nelichotivého profilu. Keď som tam prišiel, dom bol zatvorený a návštevy sa museli vopred dohodnúť. Pod tabuľou visel zoschnutý veľký veniec kvetov a vedľa horela sviečka. Nápis z roku 1991, venovaný Tisovi pri príležitosti výročia jeho narodenia, obsahuje aj jeho prezidentské motto: „Verní sebe – svorne napred.“

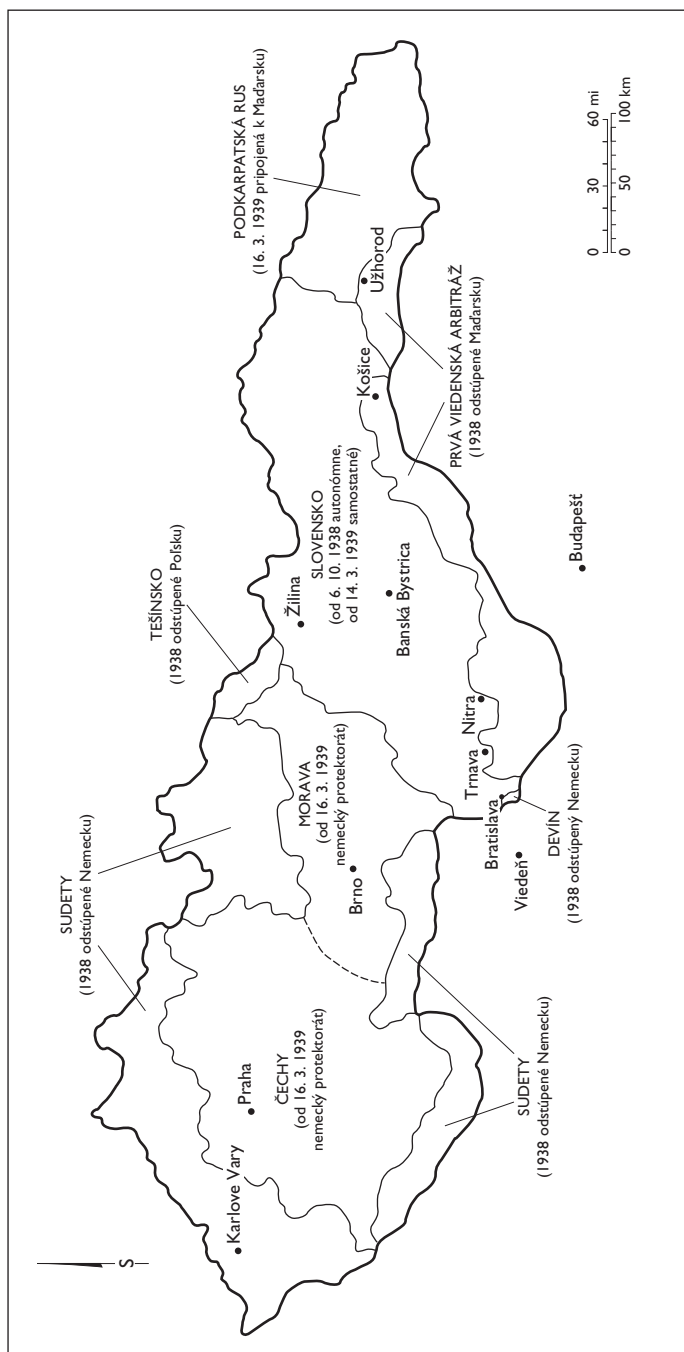
Pri spätnom pohľade bola väčšina Tisovho života príbehom slovenského a katolíckeho úspechu. Ako vynikajúci študent navštevoval najelitnejší seminár, aký mohlo vtedajšie Uhorsko poskytnúť, a v cirkevnej hierarchii postupoval tak rýchlo, že ako tridsaťročný sa zdal predurčený stať sa biskupom. Po vzniku Československa v roku 1918 sa Tiso vydal na nemenej brilantnú politickú dráhu. Pomohol založiť Slovenskú ľudovú stranu, najväčšiu slovenskú politickú stranu v medzivojnovom období. Ako zástupca Andreja Hlinku, takisto kňaza a politika, neúnavne pracoval dve desaťročia, aby zvýšil životnú úroveň v Československu, obhajoval katolícke záujmy a získal pre Slovensko autonómiu. Hoci ho neustále zamestnávali politické úlohy, vždy si našiel čas, aby sa postaral o duchovné potreby svojich farníkov. Keď napríklad v rokoch 1927 až 1929 pôsobil vo funkcii československého ministra zdravotníctva a telesnej výchovy, trávil časť týždňa v štátnych úradoch v Prahe a časť v cirkevnom úrade na Slovensku vo vzdialených Bánovciach nad Bebravou. V rámci strany reprezentoval umiernené krídlo. Bol popredným členom parlamentu, ktorý zdôrazňoval, že politické zápasy sa musia viesť zákonnou a nenásilnou cestou, a vo všeobecnosti radšej videl svoju stranu ako súčasť koalíciej vlády. Pre mnohých katolíkov bol príkladným kňazom, pre mnohých Čechov tou najlepšou nádejou, že sa jeho strana začlení do československého politického systému. Keď sa Tiso v roku 1938 dostal po Hlinkovi do čela strany, rýchlo dosiahol svoje najväčšie víťazstvo, zriadenie autonómneho Slovenska. Po vzniku samostatného štátu v roku 1939 ho slovenský snem jednohlasne zvolil za prezidenta. Túto funkciu zastával päť rokov.

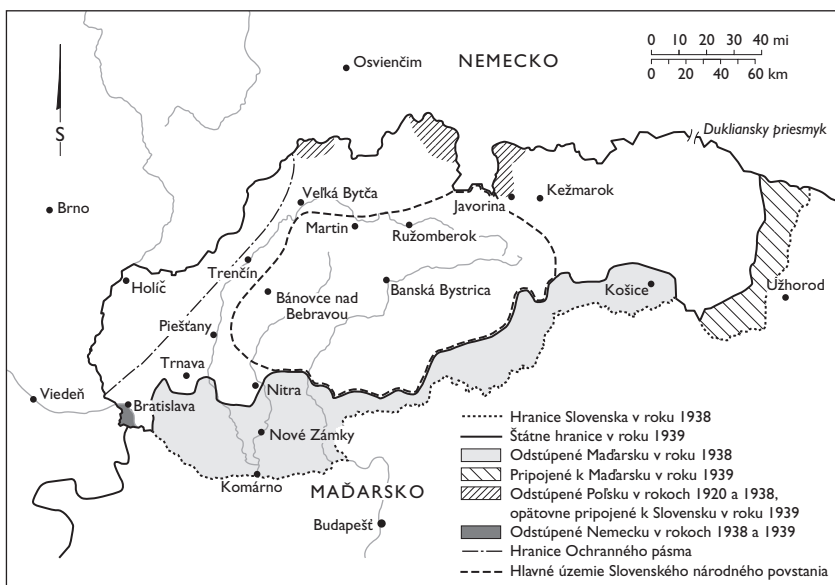
Stredná a východná Európa v roku 1910. Spracované podľa BEREND, Ivan T. *History Derailed: Central and Eastern Europe in the Long Nineteenth Century*. Berkeley: University of California Press 2003, s. xviii.

Prvá Československá republika, 1918 – 1938

Druhá Česko-Slovenská republika, 1938 – 1939. Spracované podľa GRAMPTON, Richard – GRAMPTON, Ben. *Atlas of Eastern Europe in the Twentieth Century*. London: Routledge 1997, s. 66.

Slovenská republika, 1939 – 1945. Spracované podľa MANNOVÁ, Elena, ed. *A Concise History of Slovakia*. Bratislava: Historický ústav SAV 2000, s. 272; KOVÁČ, Dušan. *Dejiny Slovenska*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 1998, s. 211.